

Bodor Ákos, Hegedüs Márk és Grünhut Zoltán

A bizalom hagyományos kérdőíves mérésének tartalmi érvényessége

Absztrakt: A tanulmány az úgynevezett standard bizalomkérdést teszi átfogó kritikai vizsgálat tárgyává, amelyet a bizalom kérdőíves mérésének leggyakrabban alkalmazott eszközeként tartanak számon. A kritikai fókusz a tartalmi érvényesség szempontjait követi, mégpedig olyan módon, hogy a standardon mért adatokat – a teljes mintára vonatkozóan és egyéni szinten is – összeveti egyéb, jól ismert kérdőíves eszközök, köztük a bizalomrádiusz, az ANES-kérdéssor és a bizalomindex eredményeivel. A tartalmi érvényesség e rendkívül átfogó, a bizalomkutatásban mindenképpen hiánypótlónak számító vizsgálatát saját felmérésből származó adatok teszik lehetővé. Az írás legfontosabb következtetése, hogy a standard bizalomkérdés túlságosan nagyvonalúan azonosítja be az ismeretlen mások felé – saját elmondásuk szerint – bizalmat érző válaszadókat, ugyanis a többi eszközzel összevetve rendre az derül ki, hogy ezek az elvileg magas bizalmú egyének jelentős arányban mégsem érznek bizalmat az ismeretlenek irányába.

Kulcsszavak: standard bizalomkérdés, bizalomrádiusz, ANES, bizalomindex, tartalmi érvényesség

Bevezetés

A tanulmányblokk előző írásának legvégén már megfogalmaztuk azt a bizonytalanságot, miszerint kétséges, hogy az ismeretlen mások felé érzett bizalom kérdőíves méréséhez leggyakrabban használt eszköz, az úgynevezett standard bizalomkérdés valóban alkalmas a beazonosítani szándékolt jelenség megragadására. E felvetésünk persze nem előzmények nélküli, hiszen a tématerület kritikai irodalmában többféle megközelítésben tárgyalják e problémát. Egyes szerzők azt kérdőjelezzik meg, hogy a kérdőíves módszerrel mért bizalomnak van-e relevanciája a tényleges viselkedés előrejelzésével kapcsolatban (Fehr et al. 2002; Glaeser et al. 2000; Naef and Schupp 2009; Uslaner 2012). Mások a konceptualizálás, illetve az arra visszavezetett operacionalizálás esetében fogalmazznak meg kritikai észrevételeket, amelyek a mérés tekintetében főként az alkalmazott kérdőív-itekek tartalma, száma, sorrendje szempontjából relevánsak. E vitatott aspektusok kapcsán megfogalmazott érvek alapvetően a standard bizalomkérdés egyetlen ítemes mérési módjának, illetve az úgynevezett bizalomindex háromváltozós eszközének előnyeiről és hátrányairól szólnak (e témával is foglalkoztunk jelen tanulmányblokk második írásában; a szakirodalom legfontosabb műveiből lásd még: Bauer és Freitag 2018; Brehm és Rahn 1997; Zmerli és Newton 2008). További, szintén egyre meghatározóbb, inkább módszertani jellegű vitapont a kritikai irodalomban a standard bizalomkérdéshez használandó skálák megfelelő hosszúsága (Lundmark et al. 2015; Uslaner 2009, 2012). Mindezen szempontokhoz képest jelentősen más témafókusszal fogalmazznak meg észrevételeket azok a szerzők, akik a standard bizalomkérdés (de egyáltalában a kérdőíves technika) esetében az eredmények összehasonlíthatóságát vitatják, mondván a feltett kérdést vagy kérdéseket a válaszadók különféleképpen interpretálhatják, hovatovább a válaszadáshoz használt skálákat sem koherensen értelmezik (André 2013; Davidov 2009; Delhey et al. 2011; Freitag és Bauer 2013; Hertzberg 1988; Lo Iacono és Testori 2021; Miller és Mitamura 2003; Reeskens és Hooghe 2008; Poznyak et al. 2014; Robbins 2022; Sturgis és Smith 2010; Uslaner 2002; Torpe és Lolle 2011; Van der Veld és Saris 2011; Van Hoorn 2014; Wuthnow 1998). Utóbbi művek tehát *ab ovo* megkérdőjelezzik, mérhető-e egyáltalán az ismeretlen mások felé érzett bizalom kérdőíves eszközökkel.

Jelen tanulmányban e kritikai irodalmakra és azok belátásaira építünk, ám a bizalom mérése kapcsán mégis egy eddig talán kevésbé kutatott területre kívánjuk felhívni a figyelmet. E terület pedig a *tartalmi érvényesség* problémája, tehát annak a kérdése, hogy a legelterjedtebb kérdőíves eszközzel, a standard bizalomkérdéssel vajon ténylegesen az embertársak lehető legszélesebb csoportja felé irányuló bizalmat mérjük-e, vagy esetleg egy ennél szűkebb bizalomrádiuszra vonatkoztatható jelenséget.

Hogy ezt a problémát a legsokoldalúbb módon megválaszolhassuk a bizalomkutatás, illetve az ahhoz kapcsolódó kérdőíves technikák tükrében, saját felmérést végeztünk, amelynek során egyrészt a legismertebb kérdőíves mérőeszközöket alkalmaztuk, másrészt a vizsgálatba a kevésbé elterjedt kérdésformulákat is bevontuk. A felmérés elsődleges kiderítése tehát nem a célcsoport bizalommintázatának feltárása volt, hanem annak kiderítése, hogy a standard bizalomkérdés milyen összefüggésben van más, szintén a bizalom megragadására hivatott kérdőíves eszközökkel. E szándék hiánypótlónak tekinthető a

szakirodalomban, a legtöbb méréskritikai munka ugyanis csak bizonyos aspektusokra és egyes eszközök összehasonlítására szorítkozik.

Saját adatfelvételünk 2021. november 8-11. és november 15-18. között valósult meg a Pécsi Tudományegyetemen. Összesen 250 főt kérdeztünk meg, nem valószínűségi mintavétellel, a PTE valamennyi karának hallgatóit érintve. A lekérdezés személyes formában történt, kérdezőbiztosok közreműködésével. A kérdőív két nagyobb tematikus blokk szerint strukturálódott, amelyek közül a második tartalmazta a bizalom témakörét.

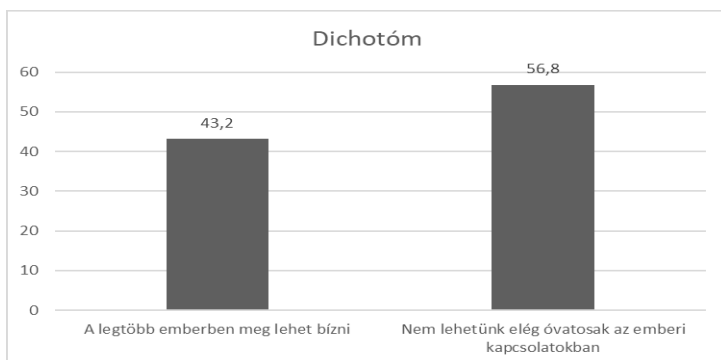
A standard bizalomkérdés

Tanulmányunk legfőbb eleme az ismeretlen mások felé irányuló bizalom méréséhez leggyakrabban használt kérdőíves eszköz, a standard bizalomkérdés, ezért felmérésünk eredményei alapján (1. ábra) elsőként ennek rövid leíró elemzését mutatjuk be.¹ A kérdést saját lekérdezésünkben hagyományos módon szövegezve tettük fel:

Általánosságban Ön mit mondana? A legtöbb emberben meg lehet bízni, vagy inkább azt, hogy nem lehetünk elég óvatosak az emberi kapcsolatokban?

Ám eltérően a megszokottaktól, a standard bizalomváltozóra kétszer is rákérdeztük, mégpedig egymást követően, azonos szövegezéssel, de különböző válaszlehetőségeket felkínálva. Elsőként a European Social Survey (ESS) által alkalmazott, 0-tól 10-ig terjedő skálát adtuk meg válaszlehetőségként, ahol a 0 azt jelenti, hogy „nem lehetünk elég óvatosak”, a 10 pedig azt, hogy „a legtöbb ember megbízható”. Másodjára aztán a standard bizalomkérdés eredeti verziójának tekinthető dichotóm formulát alkalmaztuk, ahol az egyik válaszlehetőség „a legtöbb emberben meg lehet bízni”, míg a másik a „nem lehetünk elég óvatosak az emberi kapcsolatokban”.

1. ábra. A standard kérdés két változatának gyakorisági megoszlása (%) (N=250)

Forrás: saját szerkesztés az adatfelvétel eredményei alapján

¹ A standard bizalomkérdés fejlesztésével, alkalmazásával kapcsolatos áttekintést lásd e tanulmányblokk második írásában.

A két változó százalékos megoszlása alapján hasonló következtetéseket vonhatunk le. A dichotóm formula esetében a válaszadók 43%-a vélekedett úgy, hogy „a legtöbb emberben meg lehet bízni”. A másik kérdésnél a 11 fokú skála miatt ezt nem lehet ilyen egyértelműen meghatározni, mindenesetre a bizalom felé hajlók, tehát a legalább 6-os értéket választók aránya nagyon hasonló: 46%. A pontos összehasonlítást nehezíti, hogy a 11 fokú skála rendelkezik középső értékkel, amely nagy valószínűséggel a bizonytalan véleményeket takarja (ráadásul meglehetősen sokan választották ezt: a megkérdezettek 16,8%-a). Az efféle esetleges bizonytalanság kifejezésére a dichotóm változó semmiképpen nem ad lehetőséget, ugyanakkor itt viszont felmerül annak a problémája, hogy a válaszadó belekényszerül valamelyik határozott álláspont felvállalásába (ezzel a módszertani dilemmával természetesen a szakirodalom is foglalkozik, lásd Uslaner 2002).² Mindezek-től függetlenül kijelenthetjük, hogy a két változó igen hasonló arányban méri a mások felé bizalmat érzők számát a mintán belül.

Az igazán izgalmas kérdés azonban inkább az, hogy az iménti összefüggés a két item között vajon csak a minta egészét tekintve mutatható ki, vagy egyéni szinten is működik? Konzisztensnek azt tekinthetjük, ha a dichotóm változón a „legjobb emberben meg lehet bízni” kategória a 11 fokú skálán a magas (tehát a legalább 6 vagy afölötti) értékkel jár együtt. Ugyanígy persze konzisztens az is, ha a „nem lehetünk elég óvatosak az emberi kapcsolatokban” a másik változón az alacsony (legfeljebb 4 vagy annál kisebb) értékekkel alkot párt. Az eredmények azt mutatják, hogy ez az elvárás a válaszadók nagyobb részénél teljesül, ugyanakkor figyelemreméltó inkonzisztencia figyelhető meg. A dichotóm változó esetében a bizalom felé hajló válaszadók 79,6%-a tekinthető következetesnek: e megkérdezettek a 11 fokú skálán is magas értéket választottak; 14,8% a 11 fokú skálán 5-ös értéket jelölt, míg 5,6% – inkonzisztens módon – alacsony értéket adott meg az ESS-féle skálán. Ha a dichotóm változó másik, bizalmatlanságra reflektáló kategóriáját vizsgáljuk, akkor még ellentmondásosabb képet látunk. Az ezt az opciót jelölők 61,3%-a következetes maradt, hiszen a 11 fokú skálán is alacsony értéket adott meg, 18,3% választotta az 5-öst, míg 20,4% – valamilyen oknál fogva – magas értéket húzott be. Azt persze nem tudjuk eldönteni, hogy melyik skála mér pontosabban; tanulmányunk célja alapvetően nem is erre irányul. A tartalmi érvényesség vizsgálatához nem elégséges csupán e kérdéseket elemezni, további változókra is szükség van a kérdőívből. A következőkben eszerint a standard bizalomkérdés kétféle verziójának összefüggését vizsgáljuk más, a bizalom megragadására hivatott, jól ismert kérdésformulákkal.

A standard bizalomkérdés és a bizalomrádiusz összefüggése

Jelen tanulmányblokk második írásában már érintettük a World Values Survey (WVS) ötödik hullámában bevezetett, úgynevezett bizalomrádiusz kérdésblokkot, amelynek megalkotását elsősorban az indokolta, hogy a bizalom egymástól markánsan különböző dimenziói (típusai) precízebben beazonosíthatók, illetve mérhetőek legyenek (Welzel 2010). A bizalomrádiusz mint kérdőíves eszköz azt próbálja feltárni, hogy a válaszadó milyen

² Fontos megjegyezni, hogy egyik változó esetében sem volt „nem tudom” válasz, vagy válaszmegtagadás.

bizalommal van a saját és külső csoportjaihoz (*in-group* vs. *out-group*), illetve annak tagjaihoz. Az eredeti WVS-es kérdéssorhoz tartozó hat item a következő csoportokra kérdez rá: „család”; „szomszédságában élő emberek”; „azok az emberek, akiket személyesen ismer”; „azok az emberek, akiket először lát”; „más vallású emberek”; „más nemzetiségű emberek”. Saját kérdőívünkben e kérdéssort tekintettük kiindulási alapnak, azonban némileg átalakítva használtuk fel, a következők szerint:

Mennyire bízol meg a különböző csoportokhoz tartozó emberekben? A „0” azt jelenti, hogy egyáltalán nem bízol meg az adott emberekben, a „10” pedig azt jelenti, hogy teljesen megbízol bennük. Te mennyire bízol meg...

- a családban
- a barátaidban
- a hallgatótársaidban
- azokban az emberekben, akiket személyesen ismersz
- azokban az emberekben, akiket személyesen nem, de látásból ismersz
- azokban az emberekben, akiket először látsz

A módosításainkat sorra véve egyrészt az látható, hogy a partikuláris bizalmat mérő, szorosabb kapcsolatokra utaló kérdéseknél a család mellett a barátokat, illetve az egyetemi lét miatt a „hallgatótársakat” tartottuk releváns kategóriáknak. Változatlan formában megtartottuk a szintén partikuláris bizalmat mérő, „személyes ismerősökre” vonatkozó kérdést, illetve a lehető legtágabb bizalomra utaló „azokban az emberekben, akiket először látsz” itemet, viszont közéjük tettünk egy köztes jellegű kategóriát: „azokban az emberekben, akiket személyesen nem, de látásból ismersz”. Végül megváltunk a WVS-kérdéssor két utolsó változójától („más vallású emberekben”; „más nemzetiségű emberekben”), mivel ezek – meglátásunk szerint – nem használhatók univerzálisan. A módosított bizalomrádiusz-blokk egyes itemjeinek leíró eredményei az 1. táblázatban láthatók.

1. táblázat. A bizalomrádiusz kérdéssorozat leíró statisztikai eredményei (N=250)

Mennyire bízol meg...	átlag	szórás
a családban	9,2	1,4
a barátaidban	8,7	1,4
a hallgatótársaidban	6,4	1,8
azokban az emberekben, akiket személyesen ismersz	6,7	1,8
azokban az emberekben, akiket személyesen nem, de látásból ismersz	4,1	1,9
azokban az emberekben, akiket először látsz	2,9	2,1
Standard bizalomkérdés (0–10)	5,0	2,0

Forrás: saját szerkesztés az adatfelvétel eredményei alapján

Az 1. táblázat adatai alapján elmondható, hogy a hallgatók körében a bizalomrádiusz meglehetősen szűk. Kiemelkedően magas átlagértéket láthatunk a család, illetve a barátok felé irányuló bizalom esetén. Ebben alapvetően semmi meglepő nincs, mint ahogy abban sem, hogy a személyes kapcsolatrendszer kevésbé közeli, intim része („hallgatótársak”,

„személyes ismerősök”) tekintetében valamivel alacsonyabb fokú bizalmat éreznek a válaszadók. Így a táblázatban a 6,4-es, illetve a 6,7-es átlagértékek semmiképpen nem utalnak bizalmatlan légkörre. Ugyanakkor, a két utolsó rádiuszcsoporthoz tartozó esetekben, amelyek egyértelműen a személyes ismeretségen túlmutató viszonyulásokra reflektálnak, kifejezetten alacsony értékeket látunk, különösen a legutolsó itemnél, ami éppen a lehető legtágabb bizalomrádiuszra kérdez rá. Az összehasonlítás végett a táblázatban feltüntettük a standard bizalomkérdés szintén 11 fokú skálán mért átlagértékét is. Mint látjuk, a standardon mért érték jóval magasabb (5,0), mint amit a két utolsó rádiuszcsoporthoz kaptunk. Ez alapján úgy tűnik, mintha a standard bizalomkérdés nem feltétlenül a lehető legtágabb rádiuszú bizalmat ragadná meg, hiszen ez esetben az átlagának közelebb kellene esnie a legtágabb rádiuszhoz tartozó változókéhoz. Ugyanakkor, mindezt pusztán a teljes minta egészét vizsgálva felelőtlenség lenne kijelenteni. Ezért a következőkben arra keressük a választ, hogy egyéni szinten milyen összefüggés mutatható ki a bizalomrádiusz-blokk egyes itemjei és a standard bizalomváltozó között.

Az elméleti elgondolás, illetve az arra alapozott operacionalizációs érvrendszer tükrében azt várjuk, hogy a legtágabb rádiuszhoz kapcsolódó item (*azokban az emberekben, akiket először látsz*) és a standard bizalomváltozó között nemcsak szoros összefüggés mutatkozik, de valójában a legerősebb kapcsolat is a rádiuszokat tekintve. Egész pontosan olyan kapcsolatot várunk, hogy a standard bizalomkérdésre adott egyre nagyobb értékű válaszok a 0–10-es skálán (tehát az egyre szilárdabb bizalomérzés kifejezése), a legtágabb bizalomrádiusz (vagyis az *azokban az emberekben, akiket először látsz* kategória) esetén is egyre nagyobb értékekkel járnak együtt. A többi rádiusz-item kapcsán, amelyek mind ennél szűkebb csoportokra, illetve szorosabb személyes relációkra vonatkoznak, már nincs ilyen egyértelmű feltételezésünk. Az persze elvárt, hogy aki a standard bizalomváltozó alapján magas (de legalábbis magasabb) bizalmúnak tekinthető, az valamennyi bizalomrádiusz vonatkozásában szintén bizalommal legyen az érintett csoportok felé. Az az eset nem tekinthető ellentmondásosnak, ha a válaszadó a standard bizalomváltozón alacsony értéket jelölt, a szűkebb rádiuszokra vonatkozó itemeknél azonban szilárd bizalomérzésének ad hangot. Mivel a rádiusz kérdéssort 0-tól 10-ig terjedő skálaformátummal kérdeztük le, az összefüggések keresését elsőként az ugyancsak ezzel a skálával alkalmazott standard bizalomváltozóval végezzük el.

A következőkben ezeket a feltevéseket ellenőrizzük egyszerű korrelációs együtthatók vizsgálatával; az eredmények a 2. táblázatban láthatók.

2. táblázat. A standard és a bizalomrádiusz itemek közötti összefüggés (N=250)

Mennyire bízol meg...	r
<i>a családotban x standard 0-10</i>	0,97
<i>a barátaidban x standard 0-10</i>	0,36**
<i>a hallgatótársaidban x standard 0-10</i>	0,36**
<i>azokban az emberekben, akiket személyesen ismersz x standard 0-10</i>	0,36**
<i>azokban az emberekben, akiket személyesen nem, de látásból ismersz x standard 0-10</i>	0,43**
<i>azokban az emberekben, akiket először látsz x standard 0-10</i>	0,48**

Forrás: saját szerkesztés az adatfelvétel eredményei alapján

A 2. táblázatban közölt eredmények csak részben vágnak egybe az előzetes elvárásainkkal. Egyfelől egyértelmű összefüggés van az ismeretlen mások felé mutatott bizalom és a standard változó között (0,48**), ami alapvetően jó hír, ám csaknem ugyanilyen erősségű kapcsolatot láthatunk a szűkebb rádiuszra reflektáló itemek és a standard bizalomváltozó viszonylatában is. Vagyis a legtágabb rádiuszt mérő változó és a standard bizalomkérdés közötti összefüggés, előzetes elvárásunkkal szemben, nem emelkedik ki a többi közül. Ezek az eredmények tovább erősítik azt a gyanút, miszerint a standard bizalomkérdés nem a szándékolt céljának megfelelő tartalmat méri, vagyis nem az embertársak legszélesebb körére vonatkozó bizalmat ragadja meg.

A korrelációs együtthatóknál talán valamivel kézzelfoghatóbb, ha a változókat kevesebb kategóriába sűrítve egyszerűen azt vizsgáljuk meg, hogy a válaszadók mekkora része mutat bizalmat a standardon, illetve a rádiuszblokk utolsó itemje esetében. Az elvárásunk most is nyilvánvalóan a fentebbivel azonos. A két változó kézenfekvő összevetését némileg megnehezíti a használt skála, mivel nincs egyértelmű választóvonal, ami alapján ketté lehetne osztani a válaszadókat azokra, akik inkább bizalmat, illetve akik inkább bizalmatlanságot éreznek. A 0–10-es skálán ennek ellenére alkalmazható okvetlen kategorizálás, amennyiben a 6-os és afölötti értékek mindenképpen inkább a bizalomra reflektálnak, míg a 4-es és annál alacsonyabb értékek pedig inkább a bizalmatlanságra, miközben az 5-ös érték (mint középérték) talán a bizonytalanság kifejezésére szolgál. A változók ilyesféle átalakításával, leegyszerűsítésével tehát, részben megoldható a fenti probléma. Sőt, a standard bizalomkérdés esetében rendelkezünk dichotóm változóval, így ezt is használhatjuk az összevetésnél. Az eredményeket a 3. táblázat tartalmazza.

3. táblázat. A standard alapján magas bizalmúak megoszlása a „bizalom azokban az emberekben, akiket először lát” változó három kategóriájában (%)

Bizalom a standard alapján	Bizalom azokban az emberekben, akiket először lát			
	alacsony (0–4)	bizonytalan (5)	magas (6–10)	Összesen
(0–10-es változat) magas bizalom (6–10)	57,4	21,7	20,9	100
(dichotóm) „A legtöbb emberben meg lehet bízni”	56,5	22,2	21,3	100

Forrás: saját szerkesztés az adatfelvétel eredményei alapján

A 3. táblázatban szereplő százalékos megoszlások, az eddig ismertetett eredményekhez képest, konkrétan hívják fel a figyelmet az általunk vizsgált ellentmondásra. Látható, hogy a két eltérő válaszlehetőséggel használt standard bizalomkérdés nagyon hasonló képet mutat, és mindkettő alapján a megkérdezetteknek mindössze egyötöde (20,9% és 21,3%) adott konzekvensnek tekinthető válaszokat, vagyis fejezett ki bizalmat mind a standardon, mind a legtágabb csoportra (ismeretlenekre) reflektáló rádiuszváltozón. Ez az eredmény azt sugallja, hogy a standard bizalomkérdés tükrében mások felé bizalmat érző válaszadók jelentős aránya nem tekinthető valójában magas bizalmúnak, hiszen a válaszadók több mint fele (57,4%, illetve 56,5%) nem bíz meg azokban az emberekben, akiket először lát.

A standard bizalomkérdés és az ANES kérdésblokk összefüggései

Elemzésünk következő részében egy másik, szintén a személyközi bizalom precízebb mérésére kifejlesztett, külföldön – főként az Egyesült Államokban – régóta alkalmazott kérdéssort használunk, azzal a céllal, hogy ennek eredményeit is összevethessük a standard bizalomváltozóval. Az American National Election Studies (ANES)³ 1972-es felmérésében szerepelt egy összesen 16 itemből álló kérdésblokk, amelynek keretében a válaszadók egyetértésüket fejezhették ki különféle, az interperszonális bizalomra reflektáló állításokkal kapcsolatban. Számunkra az ANES azért bizonyul különösen hasznosnak, mert az abban szereplő változók többsége, tartalmát tekintve, összhangban van az ismeretlen mások felé irányuló bizalommal (avagy éppen annak hiányával). A vizsgált itemek között tehát mindenképpen vannak olyanok, melyek esetében feltétlenül elvárható, hogy a mások felé bizalmat érző válaszadók egyetértsenek azokkal. Ezek a következők:

- A legtöbb emberre számítani lehet, hogy tényleg azt fogja tenni, amit mond.
- Az emberek nemcsak magukkal foglalkoznak, hanem valóban törődnek egymással.
- A legtöbb kereskedő őszintén beszél arról az árurol, amit el akar adni.
- A legtöbb ember nem az elismerésért segít másokon.
- A legtöbb ember alapvetően becsületes.
- Még ha lehetőségük is nyílna rá, a legtöbben nem használnák ki embertársaikat.

A következő állításokkal kapcsolatban pedig azt várjuk, hogy a mások felé bizalmat érző válaszadók ne értsenek ezekkel egyet:

- A legtöbb ember csak kevésbé bízik meg másokban.
- A legtöbb ember nem mondana igazat, ha abból előnye származna.
- Gyakran megesik, hogy emberek csak valamilyen hátsó szándékból tesznek jót másokkal.
- Az emberekbe vetett bizalomnak nagyon gyakran csalódás a vége.
- Idegenekkel jobb óvatosnak lenni mindaddig, amíg azok be nem bizonyítják a megbízhatóságukat.
- Érdemes mögöttes jelentéseket tulajdonítani az emberek szavainak.

Felmérésünkben az ANES e magyar adaptációjú kérdésblokkját az eredetivel megegyező módon, ötfokú skálával kérdeztük le a következők szerint: 1) *egyáltalán nem ért egyet*; 2) *nem ért egyet*; 3) *egyet is ért meg nem is*; 4) *egyetért*; 5) *teljesen egyetért*. Az ötfokú skálát az elemzés áttekinthetősége miatt átkódoltuk három kategóriára a következőképpen: 1) *nem ért egyet*; 2) *bizonytalan*; 3) *egyetért*. A kérdésblokk elemzésünkben használt itemjeinek leíró eredményei az 4. táblázatban láthatók.

3 Bővebben: ANES 2022. A magyar adaptáció fordítását a szerzők végezték el.

4. táblázat. Az ANES-kérdésközpont leíró statisztikai eredményei (%) (N=250)

	nem ért egyet	bizonytalan	egyetért	összesen
A legtöbb emberre számítani lehet, hogy tényleg azt fogja tenni, amit mond.	17,6	45,6	36,8	100
Az emberek nemcsak magukkal foglalkoznak, hanem valóban törődnek egymással.	18,8	50,8	30,4	100
A legtöbb kereskedő őszintén beszél arról az árurol, amit el akar adni.	72,8	21,2	6,0	100
A legtöbb ember nem az elismerésért segít másokon.	15,2	47,2	37,6	100
A legtöbb ember alapvetően becsületes.	20,4	41,2	38,4	100
Még ha lehetőségük is nyílna rá, a legtöbben nem használnák ki embertársaikat.	32,4	44,4	23,2	100
A legtöbb ember csak kevésbé bízik meg másokban.	4,4	18,1	77,5	100
A legtöbb ember nem mondana igazat, ha abból előnye származna.	13,2	32,4	54,4	100
Gyakran megesik, hogy emberek csak valamilyen hátsó szándékból tesznek jót másoknak.	12,4	36,8	50,8	100
Az emberekbe vetett bizalomnak nagyon gyakran csalódás a vége.	30,8	34,8	34,4	100
Idegenekkel jobb óvatosnak lenni mindaddig, amíg azok be nem bizonyítják a megbízhatóságukat.	6,4	16,5	77,1	100
Érdemes mögöttes jelentéseket tulajdonítani az emberek szavainak.	25,2	31,6	43,2	100

Forrás: saját szerkesztés az adatfelvétel eredményei alapján

A teljes minta eredményei alapján meglehetősen bizalomhiányos légkör rajzolódik ki. A megkérdezett hallgatóknak csak kisebb része ért egyet a táblázat első hat állításával. Csúpan három kijelentés esetében 35% feletti az egyetértők aránya („a legtöbb ember alapvetően becsületes” – 38,4%; „a legtöbb ember nem az elismerésért segít másokon” – 37,6%; „a legtöbb emberre számítani lehet, hogy tényleg azt fogja tenni, amit mond” – 36,8%). A másik három, szintén a bizalomra reflektáló item esetében ennél is kisebb az egyetértés aránya, sőt van egy változó, amely kapcsán hetven százalék feletti az állítás tartalmát elutasítók hányada („a legtöbb kereskedő őszintén beszél arról az áruról, amit el akar adni” – 72,8% nem ért egyet e kijelentéssel). A hallgatók ezzel párhuzamosan, a táblázat alsó részében szereplő, kifejezetten a bizalmatlanságot megjelenítő itemek tartalmával többnyire azonosulni tudtak: a hatból mindössze két állítás esetében 50% alatti az egyetértés aránya. Két kijelentés esetében egészen magas az egyetértés: „a legtöbb ember csak kevésbé bízik meg másokban” – 77,5%; „idegenekkel jobb óvatosnak lenni mindaddig, amíg azok be nem bizonyítják a megbízhatóságukat” – 77,1%. Szintén jelentős mértékű (a válaszadók több mint felét felölelő) az egyetértő azonosulás „a legtöbb ember nem mondana igazat, ha abból előnye származna”, illetve a „gyakran megesik, hogy emberek csak valamilyen hátsó szándékból tesznek jót másoknak” állítások esetében is. Feltűnő továbbá, hogy a viszonylag magas arányú bizonytalan válaszadók mellett meglehetősen kevesen utasították el egyértelműen az utóbbi hat kijelentés tartalmát.

Tanulmányunk célját tekintve azonban a teljes mintára vonatkozó megállapítások kevésbé relevánsak. Ismét inkább arra vagyunk kíváncsiak, hogy a standard bizalomkérdéssel milyen összefüggést mutatnak az ANES változói. Elméleti elvárásainkat korábban már kifejtettük, ezek teljesülésének empirikus ellenőrzését az 5. és a 6. táblázat tartalmazza. Az 5. táblázat a standard bizalomváltozó és az ANES-kérdésblokk azon kérdései közötti összefüggést mutatja, amelyekről azt állapítottuk meg, hogy a bizalmat érző válaszadók esetében egyetértést várhatunk. A 6. táblázatban pedig az ezekkel ellentétes tartalmú itemeknek vizsgáljuk a standard bizalomkérdéssel való kapcsolatát. Jelen vizsgálatnál a standard bizalomkérdést mindkét általunk feltett változatában használjuk. A 11 fokú skálát három kategóriára alakítottuk át, a már korábban bemutatottak szerint: alacsony bizalmúak (0–4 között), bizonytalanok (5), magas bizalmúak (6–10). Az 5. és a 6. táblázatok ugyanakkor, a könnyebb átláthatóság végett, a két standard változó esetében csak a mások felé bizalmat érzők válaszait tartalmazzák.

5. táblázat. A standard alapján bizalmat érző válaszadók megoszlása a bizalomra reflektáló ANES-itelek kategóriáiban (%)

	standard bizalomkérdés	A bizalomra reflektáló ANES-itelek			
		nem ért egyet	bizonytalan	egyetért	Összesen
A legtöbb emberre számítani lehet, hogy tényleg azt fogja tenni, amit mond.	dichotóm	5,6	33,3	61,1	100
	0-10	5,2	39,1	55,7	100
Az emberek nemcsak magukkal foglalkoznak, hanem valóban törődnek egymással.	dichotóm	8,3	43,5	48,1	100
	0-10	6,1	47,0	47,0	100
A legtöbb kereskedő őszintén beszél arról az árurol, amit el akar adni.	dichotóm	67,6	25,9	6,5	100
	0-10	68,7	24,3	7,0	100
A legtöbb ember nem az elismerésért segít másokon.	dichotóm	6,5	47,2	46,3	100
	0-10	7,0	43,5	49,6	100
A legtöbb ember alapvetően becsületes.	dichotóm	5,6	32,4	62,0	100
	0-10	10,4	33,0	56,5	100
Még ha lehetőségük is nyílna rá, a legtöbben nem használnák ki embertársikat.	dichotóm	18,5	47,2	34,3	100
	0-10	20,9	44,3	34,8	100

Forrás: saját szerkesztés az adatfelvétel eredményei alapján

Amennyiben csak a standard változó tükrében mások felé bizalmat érző válaszadók viszonyulásait vizsgáljuk az ANES-itekekkel összefüggésben, akkor is meglehetősen ambivalens képet láthatunk. Egyrészt, a várakozásunkkal összhangban, mindegyik kijelentés esetében a fenti, teljes mintára vonatkozó arányszámoknál nagyobb egyetértést láthatunk (egy kivételével), másrészt azonban még ezek az arányok sem igazán megnyugtatók. A legkomolyabb különbség „a legtöbb ember alapvetően becsületes”, illetve „a legtöbb emberre számítani lehet, hogy tényleg azt fogja tenni, amit mond” itemeknél figyelhető meg; a standardon bizalomra hajló válaszadók körülbelül 60%-a nyilatkozott egyetértően ezekről az állításokról, miközben a teljes mintán 40% alatti eredmények voltak. Ez mindenképpen számottevő különbség, ugyanakkor joggal merülhet fel a kérdés: vajon a standard szerint mások felé bizalmat érzők körében mégis miként lehet 40% körüli az ezekkel az állításokkal egyértelműen azonosulni nem tudók aránya. Mindezt csak kevésbé árnyalja az, hogy meglehetősen sokan bizonytalanok (30% körül), mintsem teljesen elutasítók (5–10%). A többi itemmel kapcsolatban még ennél is ambivalensebb képet látunk. A standard szerint magas bizalmúaknak kevesebb mint a fele ért egyet azzal, hogy „az emberek nemcsak magukkal foglalkoznak, hanem valóban törődnek egymással”; alig egyharmaduk szerint igaz az, hogy „még ha lehetőségük is nyílna rá, a legtöbben nem használnák ki embertársaikat”; s még ennél is alacsonyabb arányban vannak azok, akik szerint „a legtöbb kereskedő őszintén beszél arról az áruról, amit el akar adni”. E legutolsó item egyébiránt kivétel abban a tekintetben, hogy a standard szerint magas bizalmúak körében gyakorlatilag nem magasabb az egyetértés aránya, mint a teljes mintában (6,5%, illetve 7% vs. 6%).

A bizalomra reflektáló ANES-itekek után a bizalmatlansághoz kapcsolódó állítások és a standardra adott válaszok kapcsolatát vizsgáljuk. Itt az előzőekkel ellentétben az várjuk, hogy a standardon bizalomra hajló válaszadók egyértelműen elutasítsák ezeket az állításokat. A kapott eredményeket az 6. táblázat tartalmazza.

6. táblázat. A standard alapján bizalmat érző válaszadók megoszlása a bizalmatlanságra reflektáló ANES-itekek kategóriáiban (%)

	standard bizalomkérdés	A bizalmatlanságra reflektáló ANES-itekek			
		nem ért egyet	bizonytalan	egyetért	Összesen
A legtöbb ember csak kevésbé bízik meg másokban.	dichotóm	7,5	21,5	71,0	100
	0–10	7,8	20,9	71,3	100
A legtöbb ember nem mondana igazat, ha abból előnye származna.	dichotóm	14,8	42,6	42,6	100
	0–10	16,5	38,3	45,2	100
Gyakran megesik, hogy emberek csak valamilyen hátsó szándékból tesznek jót másoknak.	dichotóm	19,4	35,2	45,4	100
	0–10	19,1	33,0	47,8	100
Az emberekbe vetett bizalomnak nagyon gyakran csalódás a vége.	dichotóm	41,7	38,9	19,4	100
	0–10	44,3	36,5	19,1	100
Idegenekkel jobb óvatosnak lenni mindaddig, amíg azok be nem bizonyítják a megbízhatóságukat.	dichotóm	10,2	28,7	61,1	100
	0–10	10,4	27,8	61,7	100
Érdeemes mögöttes jelentéseket tulajdonítani az emberek szavainak.	dichotóm	32,4	31,5	36,1	100
	0–10	33,0	31,3	35,7	100

Forrás: saját szerkesztés az adatfelvétel eredményei alapján

A 6. táblázatban látható százalékos megoszlások alapján kijelenthetjük, hogy az előzetes várakozásunk nem teljesül. A legkomolyabb elutasítást az „emberekbe vetett bizalomnak nagyon gyakran csalódás a vége” kijelentéssel szemben láthatjuk, de még ez is csak a standard szerint magas bizalmúaknak a közel felét jelenti (41,7% illetve 44,3%). Ezt követi az „érdeemes mögöttes jelentéseket tulajdonítani az emberek szavainak” állítás alig egyharmados egyet nem értéssel (32,4% illetve 33,0%). Az elutasítás kategóriájában a többi változó esetében még ezeknél is alacsonyabb arányszámokat találunk. Meglátásunk szerint ezek érdemi problémára utalnak a standard bizalomváltozó tartalmával kapcsolatban, még akkor is, ha tulajdonképpen itt is teljesül az elvárásunk, és a teljes mintához képest valamivel növekszik az egyet nem értők aránya.

A standard és a bizalomindex két további itemének összefüggései

Elemzésünk végén a tanulmányblokk előző írásában már tárgyalt bizalomindex változóival foglalkozunk. A bizalomindexben a standard bizalomkérdés mellett, a tisztességességre és a segítőkészségre vonatkozó egy-egy item szerepel még a következő kérdések formájában:

- Gondolja, hogy a legtöbb ember megpróbálná kihasználni Önt, ha alkalma nyílna rá, vagy igyekeznének tisztességesek lenni?
- Ön szerint az emberek inkább csak magukkal törődnek, vagy általában segítőkészek?

Saját kérdőívünkben ezt a két kérdést, a standardhoz hasonlóan, kétszer tettük fel: először 0-tól 10-ig terjedő skálát alkalmazva, majd másodszor dichotóm válaszlehetőségekkel ellátva.

Ebben az elemzésben célunk továbbra is az, hogy a standard bizalomkérdés tartalmi érvényességét vizsgáljuk. Ennek érdekében, az előző tanulmányban bemutatottaktól eltérően, az indexet alkotó három változót a továbbiakban nem egy összetett indikátorként használjuk, hanem azt vizsgáljuk meg, hogy az indexet elemire bontva a standard és a két további item miképpen viszonyulnak egymáshoz. Az ismeretlen mások felé érzett bizalomnak magától értetődő része, hogy az egyén általában alapvetően tisztességesnek és segítőkésznek véli embertársait. Ezt elfogadva, azt állítjuk tehát: hiába mutat bármit is a standard bizalomkérdés, az nem tekinthető az összetartozáson alapuló tényleges bizalomnak, ha közben a válaszadó szerint az emberek általában nem tisztességesek, illetve nem segítőkészek.⁴ A következőkben ezt az elméleti elvárást teszteljük empirikusan, saját adataink segítségével. Mindezek előtt azonban, röviden bemutatjuk az indexet alkotó változók legfontosabb mintabéli leíró jellemzőit, amit a 7. táblázat közöl. A 11 fokú skálát a már megszokott három kategóriába sűrített formában használjuk: alacsony bizalmúak (0–4 között), bizonytalanok (5), magas bizalmúak (6–10).

7. táblázat. A bizalomindex itemjeinek leíró statisztikai eredményei (N=250)

		alacsony	bizonytalan	magas	Összesen
standard	0–10	37,2	16,8	46,0	100
	dichotóm	56,8	-	43,2	100
tisztességesség	0–10	34,9	24,1	41,0	100
	dichotóm	51,0	-	49,0	100
segítőkézség	0–10	39,8	20,9	39,4	100
	dichotóm	57,8	-	42,2	100

Forrás: saját szerkesztés az adatfelvétel eredményei alapján

⁴ Az ezzel kapcsolatos elméleti okfejtésünket a jelen tanulmányblokk első írásában bontjuk ki részletesen.

A standardot mérő változókat már a tanulmány elején bemutattuk; újdonságként itt azt állapíthatjuk meg, hogy a két másik item megoszlása alapvető hasonlóságot mutat. Ez még akkor is igaz, ha a tisztességesség és a segítőkészség esetében a 11 fokú skálás verzió valamivel kisebb arányban mutat a bizalomra reflektáló válaszokat a dichotómhoz képest (a standard bizalomkérdés esetén mint látjuk, a skálás mér valamivel több magas bizalmút a mintában). Akárhogyan is, mind a hat változó esetében megközelítőleg hasonló arányszámok mutatják a mások felé bizalmat érzők mintabeli hányadát.

Rátérve a korábban megfogalmazott problémafelvetésünkre, a továbbiakban már csak a standard szerint mások felé bizalmat érző válaszadókkal, illetve a másik két itemmel kapcsolatban is hasonló értelemben nyilatkozókkal foglalkozunk (vagyis azokkal, akik szerint mások tisztességesek és segítőkészek), azt vizsgálva, milyen összhang van e mintabeli csoportok válaszai között. Az eredményeket a 8. és a 9. táblázat tartalmazza.

8. táblázat. A standard alapján magas bizalmúak megoszlása a „tisztességesség” változó három kategóriájában (%)

	tisztességesség (0–10)			
	alacsony (0–4)	bizonytalan (5)	magas (6–10)	Összesen
magas standard (0–10)	14,8	23,5	61,7	100
tisztesség (dichotóm)				
	„a legtöbb ember megpróbálná kihasználni”		„igyekeznének tisztességesek lenni”	Összesen
„A legtöbb emberben meg lehet bízni.” (dichotóm)	24,1		75,9	100

Forrás: saját szerkesztés az adatfelvétel eredményei alapján

9. táblázat. A standard alapján magas bizalmúak megoszlása a „segítőkészség” változó három kategóriájában (%)

	segítőkészség (0–10)			
	alacsony (0–4)	bizonytalan (5)	magas (6–10)	Összesen
magas standard (0–10)	28,1	22,8	49,1	100
segítőkészség (dichotóm)				
	„az emberek csak magukkal törődnek”		„a legtöbb ember általában segítőkész”	Összesen
„A legtöbb emberben meg lehet bízni.” (dichotóm)	39,8		60,2	100

Forrás: saját szerkesztés az adatfelvétel eredményei alapján

A 8. és 9. táblázat adatai alapján, ismét a már a fenti elemzési szakaszokban látott, ellentmondásos kép rajzolódik ki. A tisztességesség esetében láthatjuk, hogy várakozásainknak megfelelően a standard alapján magas bizalmúak legnagyobb része úgy véli, hogy a „legtöbb ember igyekszik tisztességesnek lenni”. Viszonylag meggyőző a dichotóm verziónál látható 75,9%, ugyanakkor a 0–10-es változókat tekintve már csak 61,7% a konzisztens válaszok aránya. A 9. táblázat még világosabbá teszi a problémát, és arra hívja fel a figyelmet, hogy a standard tükrében bizalomra hajlóknak már csak alig a fele (49,1%-a) látja úgy, hogy „a legtöbb ember általában segítőkész”, s bár a dichotóm verziónál valamivel magasabb az ilyen értelemben válaszolók hányada, még így is csak 60,2% véli ugyanezt. Ezen eredmények is megerősítik állításunkat, hogy a standard bizalomkérdés alapján magas bizalmúnak tekinthető válaszadók jelentős hányada tulajdonképpen mégsem az.

Összegzés

Tanulmányunkban egy, a bizalomkutatásban eddig hiánypótlónak tekinthető feladat elvégzésére vállalkoztunk, nevezetesen arra, hogy az ismeretlen másokba vetett bizalom legismertebb és legerjedtebb kérdőíves mérési eszközét, a standard bizalomkérdést a tartalmi érvényesség szempontjából vegyük górcső alá. E célkitűzés érdekében az embertársak iránt érzett bizalom operacionalizálási kísérleteinek többféle megközelítési módját vettük számba. Mivel nincs olyan adatbázis, amely egyszerre tartalmazná e különféle mérési eszközöket, így saját felmérést készítettünk, s vizsgálatunkat ezen adatfelvétel alapján végeztük el. A standard bizalomkérdés skálás és dichotóm verzióját egyaránt elemeztük, mégpedig a bizalomrádiusszal, az ANES-kérdéssor bizalom- és bizalmatlanság-blokkjával, továbbá a bizalomindex típusú kérdőíves eszközökkel összehasonlítva azokat. Egyetlen alapvető aspektus megvizsgálása volt kutatásunk célja: egész konkrétan az, hogy azok a megkérdezettek, akik a standard kérdésre válaszolva úgy nyilatkoztak, általában megbíznak embertársaikban, azok a másik eszközökön mérve is ezt képviselték-e. Eredményeinket röviden összefoglalva azt mondhatjuk: a saját elmondásuk szerint mások felé bizalmat érzők jelentős hányada, (amennyiben a standard mellett egyéb eszközök szerint is vizsgáljuk őket) valójában nem tekinthető magas bizalmúnak. Mindebből okvetlenül következik az a konklúzió, hogy a standard bizalomkérdés túlságosan elnagyolt módon méri a bizalmat; a lehető legtágabb embercsoport iránti egyéni viszonyulás bizalomtartalmát igyekszik megragadni, de számos esetben ennél véltetően szűkebb bizalomkörre reflektál. Az e tanulmányblokk első írásában kifejtett elméleti érvelést követve, a standard bizalomkérdés nem képes világosan elhatárolni egymástól az azonosságalapú együvé tartozásból táplálkozó bizalmat, a másság iránti elismerésből merítő, összetartozás-jellegű bizalomtól. Egyszerűbben megfogalmazva, bár a standard változó általában az embertársak iránti bizalomra próbál rákérdezni, mégis sok esetben annál szűkebb embercsoportokhoz fűződő bizalmat mér csupán.

Természetesen nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt az aspektust, hogy a standard bizalomkérdés egyváltozós eszköz, míg a többi mind komplexebb és összetettebb mérési megközelítést követ. Nyilván, a megkérdezettek sok kérdésre válaszolva mást mondanak, mintha csak egyetlen kérdésben tudakolnak tőlük valamit. Ennek ellenére, eredményeink

világosan jelzik azt a tendenciát, hogy a standard változó rendre túlméri a magas bizalmúak mintán belüli hányadát a többi mérési eszközhöz képest. Nemcsak az igaz tehát, hogy az egyváltozós és a többváltozós eszközök mást mérnek, ami egy bizonyos szintig talán kérdőívtechnikai okok miatt elfogadható, de közben az szintén kiviláglik, hogy a többváltozós eszközök mind alacsonyabb bizalmat mérnek, mint a standard változó. Mindezen megállapítások miatt, indokoltnak tűnik a standard bizalomváltozó helyett vagy mellett összetettebb mérési megközelítést alkalmazni az embertársakba vetett bizalom pontosabb, precízebb, adekvátabb, esetleg egyszerűen csak szigorúbb feltételekhez kötött beazonosítása végett. A következő tanulmányunkban erre teszünk kísérletet.

Bodor Ákos munkája az NKFIH által támogatott „Mennyire általános az általánosított bizalom” című kutatás része (az FK143163 számú projekt a Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból biztosított támogatással, az FK22 pályázati program finanszírozásában valósult meg). Hegedüs Márk munkája a Kulturális és Innovációs Minisztérium ÚNKP-22-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült. Grünhut Zoltán munkája az NKFIH által támogatott „Magyar fiatalok percepciói Európáról és európaiságról” című kutatás része (az FK134893 számú projekt a Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból biztosított támogatással, az FK20 pályázati program finanszírozásában valósult meg).

Hivatkozott irodalom

- André, Stéfanie (2013): Does Trust Mean the Same for Migrants and Natives? Testing Measurement Models of Political Trust with Multi-group Confirmatory Factor Analysis. *Social Indicators Research* 115(3): 963–982. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11205-013-0246-6>
- ANES (2022): *American National Election Studies*. Interneten: <https://electionstudies.org/> (letöltve: 2022. december 15.).
- Bauer, Paul C. és Markus Freitag (2018): Measuring Trust. In *Social and Political Trust*. Eric M. Uslaner (szerk.). Oxford: Oxford University Press, 15–36.
- Brehm, John és Wendy Rahn (1997): Individual-level Evidence for the Causes and Consequences of Social Capital. *American Journal of Political Science* 41(3): 999–1023. DOI: <https://doi.org/10.2307/2111684>
- Davidov, Eldad (2009): Measurement Equivalence of Nationalism and Constructive Patriotism in the ISSP: 34 Countries in a Comparative Perspective. *Political Analysis* 17(1): 64–82. DOI: <https://doi.org/10.1093/pan/mpn014>
- Delhey, Jan, Kenneth Newton és Christian Welzel (2011): How General is Trust in ‘Most People’? Solving the Radius of Trust Problem. *American Sociological Review* 76(5): 786–807. DOI: <https://doi.org/10.1177/0003122411420817>
- Fehr, Ernst, Urs Fischbacher, Bernhard von Rosenblatt, Jürgen Schupp és Gert G. Wagner (2002): A Nation-Wide Laboratory. Examining Trust and Trustworthiness by Integrating Behavioral Experiments into Representative Surveys. *Journal of Applied Social Science Studies* 122(4): 519–542.
- Freitag, Markus és Paul C. Bauer (2013): Testing for Measurement Equivalence in Surveys. Dimensions of Social Trust across Cultural Contexts. *Public Opinion Quarterly* 77(1): 24–44. DOI: <https://doi.org/10.1093/poq/nfs064>
- Glaeser, Edward, David Laibson, Jose Scheinkman és Christine Soutter (2000): Measuring Trust. *Quarterly Journal of Economics* 115(3): 811–846. DOI: <https://doi.org/10.1162/003355300554926>
- Hertzberg, Lars (1988): On the Attitude of Trust. *Inquiry* 31(3): 307–322. DOI: <https://doi.org/10.1080/00201748808602157>
- Lo Iacono, Sergio és Martina Testori (2021): Who are We Trusting? A Category-Based Formalisation of Trust. In *Trust Matters: Cross-disciplinary Essays*. Raquel Barradas de Freitas és Sergio Lo Iacono (szerk.). London: Bloomsbury Academic, 35–53.
- Lundmark, Sebastian, Mikael Gilljam és Stefan Dahlberg (2015): Measuring Generalized Trust. An Examination of Question Wording and the Number of Scale Points. *Public Opinion Quarterly* 80(1): 26–43. DOI: <https://doi.org/10.1093/poq/nfv042>

- Miller, Allan S. és Tomoko Mitamura (2003): Are Surveys on Trust Trustworthy? *Social Psychology Quarterly* 66(1): 62–70. DOI: <https://doi.org/10.2307/3090141>
- Naef, Michael és Jürgen Schupp (2009): Measuring Trust. Experiments and Surveys in Contrast and Combination. IZA Discussion Paper (4087): 1–44. DOI: <https://doi.org/10.2139/ssrn.1367375>
- Poznyak, Dimitriy, Bart Meuleman, Koen Abts és George F. Bishop (2014): Trust in American Government. Longitudinal Measurement Equivalence in the ANES, 1964–2008. *Social Indicators Research* 118(2): 741–758. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11205-013-0441-5>
- Reeskens, Tim és Marc Hooghe (2008): Cross-cultural Measurement Equivalence of Generalized Trust. Evidence from the European Social Survey. *Social Indicators Research* 85(3): 515–532. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11205-007-9100-z>
- Robbins, G. Blaine (2022): Measuring Generalized Trust: Two New Approaches. *Sociological Methods & Research* 51(1): 1–52. DOI: <https://doi.org/10.1177/0049124119852371>
- Sturgis, Patrick és Patten Smith (2010): Assessing the Validity of Generalized Trust Questions. What Kind of Trust are We Measuring? *International Journal of Public Opinion Research* 22(1): 74–92. DOI: <https://doi.org/10.1093/ijpor/edq003>
- Torpe, Lars és Henrik Lolle (2010): Identifying Social Trust in Cross-country Analysis: Do We Really Measure the Same? *Social Indicators Research* 103(3): 481–500. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11205-010-9713-5>
- Uslaner, Eric M. (2002): *The Moral Foundations of Trust*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Uslaner, Eric M. (2009): Is Eleven Really a Lucky Number? Kézirat. Interneten: https://www.researchgate.net/publication/237313013_Is_Eleven_Really_a_Lucky_Number_Measuring_Trust_and_the_Problem_of_Clumping (letöltve: 2022. december 1.).
- Uslaner, Eric M. (2012): Measuring Generalized Trust: In Defense of the ‘Standard’ Question. In *Handbook of Research Methods on Trust*. Ferguson Lyon, Guido Möllering és Mark Saunders (szerk.). Cheltenham: Edward Elgar, 72–83. DOI: <https://doi.org/10.4337/9781781009246.00017>
- Van der Veld, William és Willem E. Saris (2011): Causes of Generalized Social Trust. An Innovative Cross-National Evaluation. In *Cross-Cultural Analysis. Methods and Applications*. Eldad Davidov, Peter Schmidt, Jaak Billiet és Bart Meuleman (szerk.). New York, London: Routledge, 207–247.
- Van Hoorn, André (2014): Trust Radius versus Trust Level. *American Sociological Review* 79(6): 1256–1259. DOI: <https://doi.org/10.1177/0003122414555398>
- Welzel, Christian (2010): How Selfish Are Self-Expression Values? A Civicness Test. *Journal of Cross Cultural Psychology* 41: 1–23. DOI: <https://doi.org/10.1177/0022022109354378>
- Wuthnow, Robert (1998): Morality, Spirituality, and Democracy. *Society* 35: 37–43. DOI: <https://doi.org/10.1007/BF02686134>
- Zmerli, Sonja és Kenneth Newton (2008): Social Trust and Attitudes Toward Democracy. *Public Opinion Quarterly* 72(4): 706–724. DOI: <https://doi.org/10.1093/poq/nfn054>

Bodor Ákos

tudományos főmunkatárs, Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont (Budapest)

Hegedüs Márk

tudományos segédmunkatárs, Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont (Budapest); doktorandusz, Pécsi Tudományegyetem Demográfia és Szociológia Doktori Iskola (Pécs)

Grünhut Zoltán

tudományos főmunkatárs, Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont (Budapest)